

των «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὑποστηρίζεται, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρ, εἰς ὃ,τι τὸν προσδιορίζει κατὰ βάθος, δὲν εἶναι μία σταθερὰ πραγματικότης, ἀλλ' ἡ μεταβολὴ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως εἰς ἔργον. Ἐὰν εἰς τοὺς χρόνους τῆς πλατωνικῆς του μαθητείας ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὴν ἐγρήγορσιν ὡς κατ' ἐξοχὴν ἰδιότητα τῆς ζωῆς, τὴν ἐποχὴν τῆς ὀριμωτέρας ἠθικῆς του πραγματείας ἀπεδείκνυεν ὡς χαρακτηριστικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἔφεσιν καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς γνώσεως ὡς κτήματος καὶ ὡς ἐγχειρήματος καὶ κατέληγε διὰ τῆς συγκρίσεώς των εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴν προτεραιότητα εἶχεν ἡ δρᾶσις: «Τὸ δ' ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον διττῶς δὲ καὶ ταύτης (ζωῆς) λεγομένης τὴν κατ' ἐνέργειαν θετέον κυριώτερον γὰρ αὕτη δοκεῖ λέγεσθαι»¹. Αὕτη ἀκριβῶς «ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια»² εἶναι «τὸ ἡδιστον καὶ τὸ ἄριστον»³ ὡς αὐτοσκοπὸς («δόξαι τ' ἂν αὕτη μόνη δι' αὐτὴν ἀγαπᾶσθαι») ⁴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία συνίσταται βασικῶς εἰς τὴν διανοητικὴν πράξιν: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρώπος»⁵.

8. Κοινωνικὴ ἀνασφάλεια καὶ διανοητικὴ ἄμυνα

Ὅ,τι ἐθέσπιζεν ἡ διάνοια, προσέφερε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπειδὴ ἐπεβάλλετο φυσικῶς, τὸ βαθύτερον βίωμα τῆς ὑπάρξεως. Ὅπου τοῦτο δὲν συνέβαινε, πρᾶγμα σὺνηθες, δὲν ἐξεφράζετο ἡ αὐθεντικὴ δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου: «Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς τὰ ἡδέα μάχεται διὰ τὸ μὴ φύσει τοιαυτ' εἶναι, τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἔστιν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα»⁶. Ὅπου ἀντιθέτως ὁ ἀνθρώπος ἀνέπτυσσε διὰ τῆς πράξεώς του τὴν φυσικὴν του διάθεσιν, ἐκέρδιζε μίαν εὐγένειαν καὶ μίαν ψυχικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ὑποστῇ μὲ «στωϊκὴν» (ὅπως παρατηροῦν, ὅσοι προλαμβάνουν ἱστορικῶς τὴν ἀπαιτουμένην ἠθικὴν στάσιν)⁷ ἀξιοπρέπειαν τὰ πλήγματα τῆς τύχης, ἔστω καὶ ἂν ἀνεστέλλετο πρὸς στιγμὴν ἡ καθαρὰ δραστηριότης τοῦ πνεύματος: «Ἀνάπαλιν δὲ συμβαίνοντα θλίβει καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον· λύπας τε ἐπιφέρει καὶ ἐμποδίζει πολλὰς ἐνεργείας· ὁμως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλόν, ἐπειδὴν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναληθσίαν ἀλλὰ γεννάδας ὦν καὶ μεγαλόψυχος»⁸.

1. Ἠθ. Νικ. Α' 6 (p. 1098 a 4 — 7).

2. Προτρ. ἀπόσπ. 14 (p. 50 Ross).

3. Μεταφ. Α' 7 (p. 1072 b 24).

4. Ἠθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1172 b 1/2).

5. » » Κ' 7 (p. 1178 a 7 — 9).

6. » » Α' 6 (p. 1099 a 11 — 13). Πρβλ. Γ' 13 (p. 1118 b 21/22).

7. Ἴδε R. A. Gauthier: La morale d' Aristote, Paris 1958, σ. 59.

8. Ἠθ. Νικ. Α' 11 (p. 1100 b 28 — 33).

Διὰ τῆς στροφῆς του πρὸς τὸν καθαρῶς διανοητικὸν βίον ὁ Ἄριστοτέλης παρέκαμψε τὸν ἠθικὸν ὕλισμόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔτεινεν ἡ προβολὴ τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας ὡς τελικοῦ αἰτίου τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἐγνώριζε σαφῶς, ὅτι διὰ τῆς θεωρητικῆς του κατευθύνσεως ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν κοινὸν τρόπον ζωῆς καὶ νὰ ἔλθῃ κατ' ἀνάγκην εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς «πολλοὺς», οἱ ὅποιοι «τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν»¹ καὶ διὰ τοῦτο «χαρίζονται ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ ὄλωσ τοῖς πάθεσι καὶ τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς»². Εἰς τὴν προσπάθειάν του διὰ τοῦτο νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ αὐξανόμενον ρεῦμα τοῦ ἡδονισμοῦ, ὅσον ἀπεδεικνύετο ματαίᾳ ἡ προοπτικὴ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ πολιτικοῦ κράτους, ἀντέταξε τὴν ὑπεροχὴν τῆς διανοητικῆς δυνάμεως ἐπὶ τῶν ψυχικῶν ὁρμῶν, ὡς εἰς ἐπρόκειτο περὶ διοικητικῆς ὑποθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἐπόπτης ἢ κύριος τῶν κοινῶν ἐπεβάλλετο διὰ τῆς πειθοῦς ἢ τῆς βίας: «Ὁ δὲ νοῦς (ἄρχει) τῆς ὀρέξεως πολιτικὴν καὶ βασιλικὴν (ἀρχήν)»³.

Εἰς μίαν ἐποχὴν ἐντεινομένης κοινωνικῆς ἀνασφαλείας ὤφειλε νὰ ὑποτιμηθῇ, ὅ,τι ἐθεωρεῖτο γενικῶς μέχρι τότε πολῦτιμον καὶ διὰ τῆς στερήσεώς του (ἐφ' ὅσον δὲν ἴσχυεν ἡ δικαιοσύνη) ἦτο αἴτιον θλίψεως, προκειμένου νὰ συγκεντρωθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ἀναφαίρετον ἐσωτερικόν του προνόμιον, τὴν θεωρίαν, εἰς ὅ,τι τὸν ἀπεδέσμευεν ἐκ τῶν ἀπογοητεύσεων καὶ τῆς ὀδύνης τοῦ κόσμου καὶ τὸν ἀνεβίβαζεν εἰς τὴν σφαῖραν τῶν μακαρίων ὄντων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἄριστοτέλης ἀντέκρουσε «τοὺς παραινοῦντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἄνθρωπον ὄντα», τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ δημοτικοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ θείου δικαίου*. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ, ὅπως προέτρεπεν ἡ ποιητικὴ παράδοσις τοῦ μαχητικοῦ πνεύματος ἐναντίον τοῦ ἀριστοκρατικοῦ σφετερισμοῦ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν, εἰς τὴν θνητὴν του φύσιν, «ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν»⁴.

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος «νοεῖ αὐτὸν κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ»⁵, ὥστε πλὴν τῆς ἰδικῆς του ἐνεργείας «οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους καὶ ἔχειν τὴν ἡδονὴν οἰκείαν»⁶, παρουσιάζεται ὡς *tertium comparationis*, ὡς κοινὸς χαρακτήρ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας. Ἡ ἀποθέωσις αὐτῆ τοῦ διανοητικοῦ παράγοντος δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπάνοδος εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ «Προτρεπτικοῦ»⁷ (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε συμβῆ διὰ τῆς προσθήκης τμημάτων τοῦ πρωῖμου

1. Ἡθ. Νικ. Α' 3 (p. 1095 b 16/17).

2. » » Γ' 8 (p. 1168 b 19 — 21).

3. Πολ. Α' 5 (p. 1254 b 5 6).

* Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 53.

4. Ἡθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 b 33).

5. Μεταφ. Α' 7 (p. 1072 b 20).

6. Ἡθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 b 20/21).

7. Ἴδε R. Stark: Aristotelesstudien, ὡς ἀν. σ. 16 — 18.

αὐτοῦ κειμένου εἰς τὸ τέλος τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων», χωρίς νὰ προ-
 υποτίθεται ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιστροφή τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν ἀφειτηρίαν
 τῆς ἠθικῆς του σκέψεως). Οὔτε χρειάζεται νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέ-
 λης ἐμιμήθη περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του προγενεστέρους φιλοσόφους, τὸν
 διδάσκαλόν του¹ ἢ τὸν Ἐμπεδοκλῆ καὶ τὸν Ἀναξαγόραν², οἱ ὅποιοι κα-
 τέληξαν εἰς τὴν ἰδίαν συνταύτισιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς
 μυστικῆς ἢ τῆς κριτικῆς ὑπερπηδήσεως τῶν φαινομένων τοῦ πραγματικοῦ
 κόσμου. Ἐὰν ᾠδήγησεν, ὅπως ἄλλοτε ὁ Παρμενίδης*, τὴν διαλεκτικὴν
 σχέσιν τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὴν ταυτότητα τῆς νοη-
 τικῆς τῶν φύσεως («ταῦτόν νοῦς καὶ νοητόν»)³, τοῦτο συνέβη ὡς ἀποκορύ-
 φωσις τῆς προσπάθειας νὰ σωθῆ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐντὸς ἐπι-
 θετικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀνέτρεπε διὰ τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τὴν
 νομικὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὑπάρξεως. Ἐὰν τὴν ταλαιπωρίαν ὑφίστατο κυ-
 ρίως ἡ σωματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἦτο φυσικὸν τὸ βάρος τῶν ἐλπί-
 δων νὰ μετατεθῆ πρὸς τὰ πνευματικὰ ζητήματα, ὅπου δὲν ἦτο
 δυνατὸς ὁ βιασμὸς ἐκ τῶν ἔξω. Ὅπου ὁμως ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς καθαρῶς
 διανοητικοῦ διαλόγου χωρίς ἀναφορὰν εἰς τὸν ἔνυλον κόσμον, ἐκεῖ ὁ
 νοῦς ἐσωτερίκευε τὴν ἰδανικὴν του φύσιν: «Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνευ ὕλης
 τὸ αὐτὸ ἔστι τὸ νοῦν καὶ τὸ νοούμενον»⁴.

Ἡ ἀξίωσις βεβαίως αὐτὴ ἐσήμαινε τελικῶς μίαν ὑπερνίκησιν τῆς
 ἠθικῆς τοῦ μέτρου διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος δὲν ᾔφειλε πλέον νὰ περι-
 ορίζεται εἰς τοὺς ἐμπειρικοὺς τομεῖς, οἱ ὅποιοι συνεδέοντο πρὸς τὴν ὕλι-
 κὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ νὰ ὑπερπηδήσῃ διανοητικῶς τὰ θνητὰ του ὄρια.
 Διὰ τοῦ ἰδίου αἰτήματος ἀπεδόθη ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ παλαιὰ ἔννοια τῶν θείων
 ὑπάρξεων, ὅπως τὴν ἐτίμησεν ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ὕψιστον ἐπίτευγμα τοῦ
 ἀνθρώπου, εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν φύσιν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς εὐδαιμο-
 νίας ἔπρεπε τὰ ὑπερβατικὰ ὄντα νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν ἀνώτατον βαθμὸν
 τῆς αὐταρκειᾶς, νὰ χάσουν δηλαδὴ ἀνεξαιρέτως ὅλα τὰ θρησκευτικὰ τῶν
 γνωρίσματα, διὰ νὰ καταστοῦν ἀμιγῶς διανοητικὰ ὄντα: «Τοὺς θεοὺς γὰρ
 μάλιστα ὑπειλήφμεν μακαρίους καὶ εὐδαιμόνας εἶναι· πράξεις δὲ ποίας
 ἀπονεῖμαι χρεῶν αὐτοῖς; πότερα τὰς δικαίας; ἢ γελοῖοι φανοῦνται συν-
 ἀλλάττοντες καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες καὶ ὅσα τοιαῦτα; Ἀλλὰ τὰς

1. Ἴδε E. Frank: The fundamental Opposition of Plato and Aristotle («Wissen, Wollen, Glauben», ἐκδ. L. Edelstein, Zürich - Stuttgart 1955, σ. 155.

2. Ἴδε G. Müller: Probleme der aristotelischen Eudämonielehre («Museum Helveticum», Basel - Stuttgart XVII τόμ. 1960, σ. 123 - 127).

* «Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι» (Die I B' 3).

3. Μεταφυσ. Α' 7 (p 1072 b 20/21).

4. Ψυχ. Γ' 4 (p. 430 a 2 - 4).

ἀνδρείους, ὑπομένοντας τὰ φοβερὰ καὶ κινδυνεύοντας ὅτι καλόν; ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνι δὲ δώσωσιν;.. αἱ δὲ σάφρονες τί ἂν εἶεν; ἢ φορτικός ὁ ἔπαινος, ὅτι οὐκ ἔχουσιν φαύλας ἐπιθυμίας; διεξιούσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια θεῶν»¹.

9. Ὑπὸ ποίαν ἐννοίαν τὸ «ἀνθρωπεύεσθαι» συνεπλήρωσε τὸ «ἀθανατίζειν»

Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἡ θεότης ἀποβάλλει τὰ λατρευτικά της γνωρίσματα καὶ γενικῶς τὸν ἀνθρωπολογικὸν της χαρακτήρα, διὰ νὰ ἐμφανισθῆ ὡς αὐτάρκης, «ἢ τε λεγομένη αὐτάρκεια περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη»², μεταβάλλεται ἡ ἐννοία τῆς εὐσεβείας. Θεάρεστος εἶναι τώρα ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον μιμεῖται τὸ ἔργον τῶν ὑπερφυσικῶν προσώπων, τὰ ὅποια τὸν ἀνταμείβουν διὰ τῆς εὐδαιμονίας («τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς ἅπας ὁ βίος μακάριος»)³, ὅπως τὴν ἐκπροσωποῦν εἰς τὴν ἰδανικὴν της ἔκφρασιν: «Ὁ δὲ κατὰ τὸ νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων καὶ διακείμενος ἄριστα θεοφιλέστατος ἔοικεν»⁴.

Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος — ἐὰν ὑποτεθῆ, ὅτι δὲν ἔχει ἐγκαταλειφθῆ ἐντὸς τοῦ κόσμου εἰς τὴν τύχην του, ἀλλ' ἀποτελεῖ, ὅπως γενικῶς πιστεύεται, ἀντικείμενον θείας φροντίδος — τότε κυρίως ἱκανοποιεῖ καὶ κατὰ συνέπειαν διαθέτει εὐνοϊκῶς ἀπέναντί του τοὺς ὑπερτάτους ἐπιτρόπους τοῦ κόσμου, ὅταν ζῆ διανοητικῶς, ὅπως τὸ ἐπιτυγχάνει κατὰ παραδειγματικὸν τρόπον ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος φιλοσοφεῖ: «Εἰ γὰρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὡσπερ δοκεῖ καὶ εἴη ἂν εὐλογον χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ τῷ συγγενεστάτῳ (τοῦτο δ' ἂν εἴη νοῦς) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας· ὅτι δὲ πάντα ταῦτα τῷ σοφῷ μάλισθ' ὑπάρχει, οὐκ ἄδηλον. θεοφιλέστατος ἄρα»⁵.

Ὁ Ἄριστοτέλης λοιπὸν ἀντιλαμβάνεται τὸν θεμελιώδη παράγοντα τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐκείνου τοῦ τρόπου ὑπάρξεως, τὸν ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσῃ ὁ βίαιος ἐξωτερικὸς κόσμος. Ἐὰν ὁμοίως ὁ θεὸς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπόλυτος ἐκπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας, ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξουδετερώσῃ διὰ τῆς θεωρητικῆς του πράξεως τὰ ὀδυνηρὰ γεγονότα τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος μεταλαμβάνει οὐσιαστικῶς τῆς θείας φύσεως. «Ἐφ'

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 8 (p. 1178 b 11 — 22).

2. » » Κ' 7 (p. 1177 a 27/28).

3. » » Κ' 8 (p. 1178 b 25/26).

4. » » Κ' 9 (p. 1179 a 22 — 24).

5. » » Κ' 9 (p. 1179 a 24 — 30).

δσον δὴ διατείνει ἡ θεωρία»¹, καθ' ἣν στιγμὴν δηλαδὴ ἀποσύρει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκ τῆς ἐπικαιρότητος, διὰ νὰ εὕρη τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ νὰ ὀρίσῃ τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν, γίνεται ὁμοούσιος τῆς ὑψίστης ὄντοτος, ζῆ τὸν ἡδονικὸν τῆς βίον ἔστω καὶ δι' ὀλίγον χρόνον, ἐφ' ὅσον ἡ διάρκειά δὲν εἶναι δυνατὴ («πάντα γὰρ τὰ ἀνθρώπεια ἀδυνατεῖ συνεχῶς ἐνεργεῖν»)² ἔνεκα τοῦ συνθέτου χαρακτήρος τῆς θνητῆς ὑπάρξεως: «Οὐκ αἰεὶ δ' οὐθὲν ἡδὺ τὸ αὐτὸ διὰ τὸ μὴ ἀπλήν εἶναι τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐνεῖναι τι καὶ ἕτερον, καθ' ὃ φθαροί, ἐπεὶ εἰ τοῦ ἡ φύσις ἀπλή εἴη, αἰεὶ ἡ αὐτὴ πράξις ἡδίστη ἔσται· διὸ ὁ θεὸς αἰεὶ μίαν καὶ ἀπλήν χαίρει ἡδονήν»³. Ἄν καὶ συμβαίνει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ ταλαιπωρῆται εἰς τὴν ζωὴν λόγῳ τῆς σωματικῆς τοῦ ὑποστάσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, δίδει παρὰ ταῦτα, ὡσάκις ἀκολουθεῖ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ νοῦ, τὴν ἐντύπωσιν ὑπερφυσικοῦ ὄντος: «Οὐδὲν οὖν θεῖον ἢ μακάριον ὑπάρχει τοῖς ἀνθρώποις, πλὴν ἐκεῖνό γε μόνον ἄξιον σπουδῆς, ὅσον ἐστὶν ἐν ἡμῖν νοῦ καὶ φρονήσεως· τοῦτο γὰρ μόνον ἔοικεν εἶναι τῶν ἡμετέρων ἀθάνατον καὶ μόνον θεῖον, καὶ παρὰ τὸ τῆς τοιαύτης δυνάμεως δύνασθαι κοινωνεῖν καίπερ ὢν ὁ βίος ἄθλιος καὶ φύσει χαλεπός, ὅμως οὕτως ὠκονόμηται χαριέντως, ὥστε δοκεῖν πρὸς τὰ ἄλλα θεὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον»⁴.

Ἡ σκέψις αὐτὴ κατάγεται βεβαίως ἐκ τῆς νεότητος τοῦ Ἀριστοτέλους, εὐρίσκεται ὅμως εἰς πλήρη ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν Μεταφυσικὴν του, ἡ ὁποία παρουσιάζει ὡς σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ θεοῦ («ἐπεὶ καὶ ἡδονὴ ἢ ἐνέργεια τούτου»)⁵ καὶ πρὸς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», τὰ ὁποία καταλήγουν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀποθεώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δημοκρατικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία περιώριζεν ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ θνητοῦ τοῦ χαρακτήρος. Τὸ «ἀθανατίζειν» ὅμως, «ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται»⁶, δὲν συνεπάγεται ὡς ἀξίωσις τῆς ἀριστοτελείου Ἠθικῆς μίαν θυσίαν τῆς πράξεως χάριν τῆς θεωρίας, δὲν ἐκμηδενίζει τὴν πολιτικὴν χάριν τοῦ μυστικισμοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου (κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν του κατεύθυνσιν) ὡς μίαν σύνθεσιν τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος. Τὸ «ἐφ' ὅσον» διὰ τοῦτο τῆς ἀνατάσεως εἰς τὸ ὑψιστὸν ὄν ἔχει οὐσιαστικῶς δύο περιορισμούς: Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμπέσῃ ἀπολύτως πρὸς τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν

1. Ἠθ. Νικ. Κ' 8 (p. 1178 b 28/29).

2. » » Κ' 4 (p. 1175 a 4 — 6).

3. » » Η' 15 (p. 1154 b 20 — 26).

4. Προτρ. ἀπόσπ. 10 c (p. 42 Ross).

5. Μεταφυσ. Α' 7 (p. 1072 b 16).

6. Ἠθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 b 33).

ὑπαρξιν καὶ ὁ δεῦτερος ἐπιτρέπει τὴν ἀμιγῶς φιλοσοφικὴν πράξιν ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἐξανθρωπισθῆ. Μὲ ἄλλους λόγους τὸ «ἀθανατίζειν» δὲν χωρίζεται τοῦ «ἀνθρωπεύεσθαι»¹, ἡ γνῶσις δὲν ἀντιπαρατίθεται εἰς τὸ ἦθος, ἡ θεωρία δὲν ἀποκλείει τὴν πολιτικὴν*.

Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν σημαίνει μόνον, ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος πρέπει νὰ ἐδραιωθῆ ἐπὶ τῆς ὀρθῆς ἐξετάσεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐπὶ πλεον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ καὶ δικαιολογεῖ τὴν φύσιν του, ὅταν πράττῃ ὡς «μέρος πόλεως»². Ἡ πολιτικὴ του διάστασις θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ κερδίσῃ τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον τῆς αὐταρκείας, ἡ ὁποία θὰ τὸν ἀποδεσμεύῃ ἐκ τῶν βιοτικῶν του μεριμνῶν διὰ τὴν ἠθικὴν του προσφορὰν εἰς ὅσους θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μετὰσχουν τοῦ πνευματικοῦ του πληρώματος. Ἡ λύσις δηλαδὴ τῶν ζωτικῶν του θεμάτων ὡς πολιτικὸν ἐπίτευγμα θὰ ἐλευθερώσῃ τὴν σκέψιν του («ἀμείνω δ' ἔχομεν κρίσιν αὐτάρκεις ὄντες ἢ μετ' ἐνδεείας»)³ χάριν ἐκεῖνων, οἱ ὅποιοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν διὰ τῆς συνδρομῆς του νὰ ἐξευγενισθοῦν ἠθικῶς. Παρ' ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι περίεργον**, ἐν τούτοις μόνον ὁ ἀνευδεὴς χρειάζεται τοὺς φιλικῶς διακειμένους ἀπέναντί του, διὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τῆς ἠθικῆς του τελειότητος: «Ὅταν γὰρ μηδενὸς ἐνδεεῖς ὦμεν, τότε τοὺς συναπολαυσομένους ζητοῦσι πάντες καὶ τοὺς εὐπεισομένους μᾶλλον ἢ τοὺς ποιήσοντας»⁴. Ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἔχει λυτρωθῆ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ ἰδίως αὐτός, ὁ ὅποιος ἔχει θεμελιώσῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του εἰς τὸ ἐσωτερικόν του πρόσωπον, προσφέρει καὶ διὰ τῆς παραιτήσεώς του ἀκόμη ἐκ προσωπικῶν ἐνεργειῶν, εἰς ὅσους ἔχουν τὴν δεκτικότητά νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ὑπαρξίν του, τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν μιμηθοῦν: «Ἐνδέχεται δὲ καὶ πράξεις τῷ φίλῳ προῖεσθαι καὶ εἶναι κάλλιον τοῦ αὐτὸν πράξαι τὸ αἴτιον τῷ φίλῳ γενέσθαι»⁵.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ κυριώτερον γεγονὸς τῆς φιλίας συμβαίνει ἐκ μέρους ἐκεῖνου, ὁ ὅποιος προσφέρεται: «Ἔστι δὴ τὸ φιλεῖν βούλεσθαι τινὶ ἃ οἶεται ἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ καὶ τὸ

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 8 (p. 1178 b 7). Πρβλ. R. A. Gauthier: La morale d' Aristote, ὡς ἀν. σ. 105 — 108, J. van der Meulen: Aristoteles, Die Mitte in seinem Denken, Meisenheim am Glan 1968, σ. 278, 281.

* «Ἐπισκέψασθαι.. ὅπως δὴ περὶ πολιτείας, ὅπως εἰς δύναμιν ἢ περὶ τὰ ἀνθρώπεια φιλοσοφία τελειωθῆ» (Ἡθ. Νικ. Κ' 10, p. 1181 b 13 — 15).

2. Πολ. Α' 2 (p. 1252 a 28/29).

3. Ἡθ. Εὐδ. Η' 12 (p. 1244 b 19/20),

** «Ἀπορήσεις γὰρ ἂν τις πότερον, εἴ τις εἶη κατὰ πάντα αὐτάρκης, ἔσται τούτῳ φίλος.. οὔτε γὰρ τῶν χρησίμων δεῖσθαι αὐταρκῶς, οὔτε τῶν εὐφρονούντων, οὔτε τοῦ συζῆν' οὔτος γὰρ ἰκανὸς αὐτῷ συνεῖναι» (Ἡθ. Εὐδ. Η' 12, p. 1244 b 2 — 7).

4. Ἡθ. Εὐδ. Η' 12 (p. 1244 b 17 — 19).

5. Ἡθ. Νικ. Γ' 8 (p. 1169 a 32 — 34).

κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων»¹. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὸν ἐνεργητικὸν χαρακτήρα καὶ ὄχι μόνον τὴν συναισθηματικὴν πλευρὰν τῆς φιλίας («τοῦ μὲν εὐνοοῦντος βούλεσθαι μόνον ἐστί, τοῦ δὲ φίλου καὶ πράττειν ἃ βούλεται») ², διότι κατὰ τὴν γνώμην του ὁ ἄνθρωπος τότε μόνον ζῆ ὡς ἄνθρωπος, ὅταν ἐνεργῆ πολιτικῶς. Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐθεώρησε τὸν ἀσκητὴν ἢ ἐκείνον, τὸν ὁποῖον ἀποφεύγουν οἱ ἄλλοι, ὡς εὐδαίμονα, διότι δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς ὑποτιθεμένης προσωπικῆς του εὐτυχίας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους: «Ἄτοπον δ' ἴσως καὶ τὸ μονώτην ποιεῖν μακάριον· οὐδεὶς γὰρ ἔλοιτ' ἂν καθ' αὐτὸν τὰ πάντ' ἔχειν ἀγαθὰ· πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός»³. Κατὰ συνέπειαν ἡ φιλία εἶναι εἰς τὴν εὐεργετικὴν τῆς ἔκφρασιν ἀπόδειξις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο ἀξίζει περισσότερον τῆς παθητικῆς ἀπολαυῆς τῶν εὐμενῶν διαθέσεων: «Δοκεῖ δ' ἐν τῷ φιλεῖν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι εἶναι· σημεῖον δ' αἰμητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι.. ἀντιφιλεῖν δ' οὐ ζητοῦσιν, ἐὰν ἀμφοτέρα μὴ ἐνδέχεται, ἀλλ' ἴκανὸν αὐταῖς ἔοικεν εἶναι, ἐὰν ὀρθῶσιν εὖ πράττοντας»⁴.

Ἡ κατεύθυνσις αὐτῆ τῆς πολιτικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία παρουσίασε τὴν ἐμπράκτως ἐκφραζομένην φιλίαν ὡς ὄντολογικὸν προτέρημα τοῦ ἀνθρώπου⁵ καὶ ὁπωςδήποτε ὡς κεντρικὸν αἶτημα τῶν καιρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπηκολούθησαν*, ὑπῆρξεν εἰς τὴν κοινωνικὴν τῆς ἐκδήλωσιν ἢ πρώτη θεμελιώδης παρουσίαις τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικοῦ μεγέθους. Ἡ ἐπιτακτικὴ αὐτῆ προοπτικὴ τοῦ ἠθους συνεδέθη κατὰ τρόπον «χαρακτηριστικῶς παγανικόν»⁶ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν (καὶ ὄχι πρὸς μίαν ἐξωτερικὴν ὀφειλήν), οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον εὐεργετεῖ, ἐπειδὴ ἐκτιμᾷ τὴν ὑπαρξίν του καθ' ἑαυτὴν καὶ ὄχι διότι θὰ ἦτο φορεὺς ὀρισμένων ἀξιολόγων ἢ χρησίμων ιδιοτήτων: «Ἐπειδὴ δὲ τὸ φιλεῖν τὸ κατ' ἐνέργειαν τὸ φιλούμενον, ὃ ἔστι χρῆσθαι τῷ φιλούμενον, ὁ δὲ φίλος φιλούμενον καὶ φίλος ἢ φίλος, ἀλλὰ μὴ ἢ μουσικὸς ἢ ἰατρός, ἢ δὸν ἢ

1. Ῥητορ. Β' 4 (p. 1380 b 35 — 1381 a 1). Πρβλ. Ἡθ. Εὐδ. Η' 6 (p. 1240 a 26), Ἡθ. Νικ. Γ' 4 (p. 1166 a 2 — 5).

2. Ἡθ. Εὐδ. Η' 7 (p. 1241 a 10 — 12).

3. » Νικ. Γ' 9 (p. 1169 b 16 — 19).

4. » » Θ' 9 (p. 1159 a 27 — 31). Πρβλ. Γ' 4 (p. 1166 b 5 — 8).

5. Ἴδε A.-J. Voelke: Les rapports avec autrui dans la philosophie grecque, D' Aristote à Panétius, Paris 1961, σ. 32/33.

* «Τὸ εὐποιοτικὸν εἶναι βέλτιον ἢ τὸ μὴ· ὁ μὲν οὖν φίλων εὐποιοτικὸς ἢ φιλεῖ, ὁ δὲ φιλούμενος, ἢ φιλεῖται, οὐ» (Ἡθ. μεγ. Β' 11, p. 1210 b 11 — 13).

6. R. A. Gauthier: La morale d' Aristote, ὡς ἀν. σ. 96.

τοίνυν ἢ ἀπ' αὐτοῦ ἢ αὐτός, αὕτη φιλική· αὐτὸν γὰρ φιλεῖ, οὐχ ὅτι ἄλλω»¹.

10. Τὸ βίωμα τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ ὡς ἐπιστέγασμα τῆς θεωρίας

Ἡ ὀριζοντία ἠθικὴ διάστασις τῆς ἀριστοτελείου Ἠθικῆς ὑπῆρξεν ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ ἡ κάθετος πνευματικὴ του ἀνάτασις πρὸς τὸ ἀπολύτως εὐδαίμον ὄν. Ὡς συνάλληλον μέγεθος τοῦ «ἀνθρωπεύεσθαι» ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ τὸ «ἀθανατίζειν», ὡς παραπληρωματικὴ ἔκφρασις τῆς φιλίας ἢ θεωρία. Ἡ διδασκαλία τῆς λογικῆς συγγενείας μεταξὺ θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ θεώρησις τοῦ διανοητικοῦ βίου ὡς τῆς εὐσεβείας *par excellence*, ὡς τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ διὰ τῆς φιλοσοφικῆς πράξεως, ἐπισφραγίζει τὴν ἀριστοτέλειον Ἠθικὴν. Τὸ γεγονός ἐνέβαλεν εἰς σκέψεις καὶ μάλιστα ἐπιστεύθη ὡς ἀπόδειξις τῶν ἀκαδημαϊκῶν διαθέσεων τοῦ Λυκείαρχου περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του. Μεταξὺ ὁμως τοῦ ἐναρκτηρίου καὶ τοῦ τελευταίου ἠθικοῦ του λόγου ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ἀναπτύξει τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν τοῦ Νοῦ ὡς ἀκινήτου κινητήρος τῶν κοσμικῶν γεγονότων². Ἐὰν λοιπὸν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἠθικῆς του σκέψεως κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κυριώτερος ἀνθρώπινος χαρακτήρ εἶναι «ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος»³, ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς παραλλήλου πρὸς τὴν κοσμολογικὴν του φιλοσοφίαν θεωρητικῆς κατευθύνσεως, ἡ ὁποία παρουσίασε τὸ ὑψιστον ἀξίωμα τοῦ κόσμου ὡς πνευματικὴν ἀποκορύφωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μεταξὺ τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τοῦ ἐπιγείου φορέως τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει κατὰ συνέπειαν διαφορὰ φύσεως, ἀλλὰ παρεμβάλλονται τὰ βιολογικὰ στοιχεῖα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν ἀλόγων ἀπαιτήσεων των περιορίζουν χρονικῶς τὴν θείαν τάσιν τοῦ νοῦ, τὴν θεωρίαν. Ὅσον ὁμως μεγαλυτέραν ἐπίδοσιν ἔχει ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅσον δηλαδὴ βαθύτερον ἀντιλαμβάνεται τὴν φύσιν καὶ τὸ περιβάλλον του («καὶ γὰρ ὁ νοῦς τῶν ἐν ἐν ἡμῖν καὶ τῶν γνωστῶν περὶ ἃ ὁ νοῦς»)⁴, τόσον διαρκεστέρα («θεωρεῖν γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον ἢ πράττειν ὅτιοῦν»)⁵ εἶναι ἡ εὐδαιμονία, τόσον ἰσχυρότερον τὸ βίωμα τῆς αὐτοκαταφάσεως τοῦ πνεύματος: «Ἡ-

1. Ἠθ. Εὐδ. Η' 2 (p. 1237 b 40 — a 2).

2. Ἴδε Φυσ. Η' 1 (p. 242 a 15 — 28), Θ' 5 (p. 258 b 4/5, 14/15), Περὶ ζῴων κινήσεως Α' 1 (p. 698 a 7 — 9), Μεταφυσ. Γ' 8 (p. 1012 b 30/31), Λ' 5 (p. 1071 b 4/5), 7 (p. 1072 b 7 — 30, 1073 a 3 — 5).

3. Ἠθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1178 a 6/7. Πρβλ. 1177 b 30).

4. » » Κ' 7 (p. 1177 a 20/21).

5. » » Κ' 7 (p. 1177 a 21/22).

δίστη δὲ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειῶν ἢ κατὰ τὴν σοφίαν ὁμολογουμένως ἐστίν»¹.

Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπομένως ὁ θεὸς δὲν εἶναι μία ἐξωκοσμικὴ οὐσία «ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως»² καὶ ὁπωσδήποτε ἀμέτοχος τοῦ νοεῖν*, ὅπως τὸν ἐξέλαβεν ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς στρατιωτικῆς ἀγριότητος καὶ ἀσυδοσίας**, ὅποτε ἡ πραγματικότης ἀπέκτησε φρικτὴν ὄψιν, ὥστε ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ ὄντολογικοὶ χαρακτήρες νὰ θεωρηθοῦν ἀπαράδεκτοι διὰ τὸν προσδιορισμὸν του. Ἀντιθέτως ἐκεῖνος ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς ὑπάρξεως τὴν προσπάθειαν τῆς θεωρητικῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς ἐπιστέγασμα τῆς γνώσεως: «Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐστὶ τῷ ζῶφ γε ταῦτόν παντὶ ὅπερ εἶναι, δῆλον ὅτι κἂν εἴη γε μάλιστα καὶ κυριώτατα πάντων ὁ φρόνιμος καὶ τότε μάλιστα τοῦ χρόνου παντός, ὅταν ἐνεργῇ καὶ τυγχάνη θεωρῶν τὸ μάλιστα τῶν ὄντων γνώριμον»³.

Ἡ μυστικὴ αὐτὴ ἀντίληψις τῶν χρόνων τῆς μαθητείας ἐθεμελιώθη λογικῶς τὴν ἐποχὴν τῆς ὀριμότητος, καθ' ὃν χρόνον κατέρρει τὸ ἠθικὸν ἀνάστημα τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος ἀπετέλει τὸ ἀντίβαρον τῆς ὀδύνης, ἡ ὁποία κατελάμβανε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὰ κοινωνικὰ γεγονότα. Ἐὰν ὁμως ἡ φιλοσοφικὴ στάσις ἀπέκτησε τότε λυτρωτικὸν χαρακτήρα, ὅ,τι βαθύτατα ἦτο ἀνθρώπινον, εἶχεν οὐσιαστικῶς θεωρητικὴν διάστασιν. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ ζῆσθαι κατὰ τὸν κυρίως ἀνθρώπινον τρόπον, τὸν ἐνεργῶς διανοητικὸν βίον. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ θεὸς ὡς πρόβλημα τῆς σκέψεως ἀπέρριψε τὰ παραδοσιακά του γνωρίσματα, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς πλήρωμα τῆς ἀπαραβιάστου ἐκ τῶν ἐξω χαρακτηριστικῆς δυνατότητος τοῦ ἀνθρώπου: «Ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ, ἐκεῖνος δὲ ἡ ἐνέργεια· ἐνέργεια δὲ ἡ καθ' αὐτὴν ἐκείνου ζωὴ ἀρίστη καὶ αἰδῖος»⁴. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἡ πνευματικὴ πρᾶξις ἀπεκαλύφθη ὡς κύριον γεγονὸς τό-

1. Ἡθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 a 23 — 25). Πρβλ. Προτρ. ἀπόσπ. 14 (p. 50 Ross), Μεταφυσ. Α' 7 (p. 1072 b 24).

2. Πλωτίνου: Ἐννεάδων I 7, 1.

* «Ὅλως γὰρ ἡ νόησις, εἰ μὲν ἀγαθοῦ, χεῖρον αὐτοῦ· ὥστε οὐ τοῦ ἀγαθοῦ ἂν εἴη» (Πλωτίνου VI 7, 40. Πρβλ. III 3, 8, V 6, 4).

** «Τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παραγεγόνει καχεξίαν, ὥστε.. τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουρὰς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων οἱ δὲ στρατείας κοινὰς, ἐξέκοπτον ἀεὶ τὴν δικαιοδοσίαν» (Πολυβίου: Ἱστοριῶν XX 6, 1/2).

3. Προτρ. ἀπόσπ. 14 (p. 50 Ross).

4. Μεταφ. Α' 7 (p. 1072 b 26 — 28).

σον τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὄσον καὶ τοῦ ἐπιγείου κόσμου: «Δῆλον τοίνυν ὅτι τὸ θειότατον καὶ τιμιώτατον νοεῖ»¹. Νοητικῶς συνετελεῖτο ἡ αὐτεπίγνωσις ὄχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν ἰδανικὴν του φύσιν: «Αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἶπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις»². Ἐταυτίζετο λοιπὸν εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀύλων ὑπάρξεων τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον: «Οὐχ ἑτέρου οὖν ὄντος τοῦ νοουμένου καὶ τοῦ νοητοῦ, ὅσα μὴ ὕλην ἔχει, τὸ αὐτὸ ἔσται καὶ ἡ νόησις τῷ νοουμένῳ μία»³.

Ἐὰν κατὰ ταῦτα ἡ θεότης ἦτο καθαρὰ διάνοια, εἶχεν ὡς φυσικὸν χαρακτήρα τὴν σύλληψιν τοῦ ἐσωτερικοῦ της ἔργου, ὅ,τι ἔπραττε μέχρις ἐνός βαθμοῦ καὶ ὁ σύνθετος ἐκ περισσοτέρων στοιχείων ἐκπρόσωπος της μεταξὺ τῶν ἐμβίων: «Ἡ δὲ νόησις ἡ καθ' αὐτὴν τοῦ καθ' αὐτὸ ἀρίστου καὶ ἡ μάλιστα τοῦ μάλιστα»⁴. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ διανοητικὴ αὐτοσυγκέντρωσις ἦτο ἡ θεία δυνατότης κατ' ἐξοχήν, ὁ νοήμων συγγενὴς τοῦ ὑπερτάτου ὄντος δὲν ἔπρεπε νὰ ζῆ ἀπλῶς καὶ μόνον χάριν τῶν βιολογικῶν του ἀναγκῶν, ἀλλ' ὅπως ἐπέβαλλεν ὁ «κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπον βίος· οὐ γὰρ ἡ ἀνθρώπος ἐστὶν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ἡ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει»⁵.

1. Μεταφ. Λ' 9 (p. 1074 b 25/26).

2. » Λ' 9 (p. 1074 b 33 — 35).

3. » Λ' 9 (p. 1075 a 3 — 5). Πρβλ. Ψυχ. Γ' 4 (p. 430 a 3/4).

4. » Λ' 7 (p. 1072 b. 18/19).

5. Ἠθ. Νικ. Κ' 7 (p. 1177 b 26 — 28).